

" DEĞERLER ŞEHİRİ KASTAMONU " PROJESİ

KASTAMONU VALİLİĞİ / İl Sosyal Etüt ve Proje Müdürlüğü

İÇİNDEKİLER

- Modern Eğitimde Yeni Bir Paradigma: Değerler Eğitimi 9
- **“Değerler Şehri Kastamonu” Değerler Eğitimi Proje Yönergesi 15**
- “Değerler Şehri Kastamonu” Değerler Eğitimi Proje Metni 17
- **Değerler Şehri Kastamonu Projesi Hazırlık Aşamaları 20**
- Proje Takvimleri (Genel Takvim-Uygulama Takvimi) 21-22
- **Proje Tanıtım Toplantısı 23**
- Konferans “Değerler Eğitimi ve Önemi” 24
- **Panel “Değerler Şehri Kastamonu” 25**
- Panel Sunumları 26
- **Proje Faaliyetleri 46**
- 1.Komisyon Çalışmaları 47
- **1.Komisyon Uygulama Alanları 48**
- 2.Komisyon Çalışmaları 52
- **2.Komisyon Uygulama Alanları 53**
- 3.Komisyon Çalışmaları 58
- **3.Komisyon Uygulama Alanları 59**
- 4.Komisyon Çalışmaları 64
- **4.Komisyon Uygulama Alanları 65**
- Değerler Şehri Kastamonu Çalıştayı Sonuç Raporu 69
- **1.Proje Koordinasyon Toplantısı 72**
- Değerlerimizi Öğreniyoruz (2-4.Sınıf) Etkinlik Örneği 74
- **Değerlerimizi Öğreniyoruz (5-8.Sınıf) Etkinlik Örneği 77**
- Değerlerimizi Öğreniyoruz (9-12.Sınıf) Etkinlik Örneği 79
- **Değerlerimizi Öğreniyoruz (Okulöncesi-1.Sınıf) Etkinlik Örneği 82**
- Değerli Yaprak Örneği 83
- **Organizasyonlardan Görüntüler 85**

PANEL SUNUMLARI

TÜRK VE İSLÂM TARİHİNDE DEĞERLER KAVRAMI

Doç. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

ÇOCUK GELİŞİMİ VE EĞİTİMİ AÇISINDAN DEĞERLER EĞİTİMİ

Yrd. Doç. Dr. A. Oğuzhan KILDAN

EĞİTİM SİSTEMİNDE “DEĞERLER”İN KAZANDIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. VEYSİ ERKEN

TÜRK VE İSLÂM TARİHİNDE DEĞERLER KAVRAMI

Doç. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

GİRİŞ

Türkiye’de “değerler eğitimi” yeni bir mefhum değildir. Esasen her insan topluluğunda ve tarihin her döneminde var olan bir kavramdır. Türk toplumunda bugün “değerlerimiz” dediğimiz zaman aynı zamanda geçmişimizi de ifade etmiş oluruz.

İnsanlık tarihi ile peygamberlik tarihinin aynı anda başladığını söylemek mümkündür. Hz. Âdem’in, oğulları Habil ve Kabil’in iyi insan olmaları için iyi insani değerlere sahip bulunmalarını hedeflediği biliniyor. Ama bu oğullardan Habil, kişilik olarak çürük yani problemlili çıkıyor. İşte o zaman değerler eğitimi de başlamış oluyor. Yani Kabil gibi kötü bir örneğin bir daha çıkmaması için neler yapılabilir? Nasıl bir eğitim gerekli? Âdemoğulları hep bunun üzerine çalıştı, kutsal kitaplarda ve özellikle de Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ, insanoğlunu hep bu konuda uyardı ve sunduğu kıssalardan ibret alınmasını, bu şekilde aynı hataların tekrarlanmamasını buyurdu.

Tarih boyu çoğu toplumda umumiyetle şu soruların cevapları arandı: Çocuklarımıza vereceğimiz/ yükleyeceğimiz değerler (iyi hasletler) neler olmalı? Bunları yeni nesle nasıl verebiliriz? Yüksek karakterli insan tipini nasıl oluşturabiliriz? Ve daha başka sorular birbirini izledi.

Göktürkler devrinde Bilge Kağan ile kardeşi Köl Tigin ve vezir Tonyukuk adlarına dikilen Orhun kitabelerinde de “değerler eğitimi”ne rastlanır. Bu kitabelerde işlenen başlıca konu, “ideal Türk toplumu nasıl olmalıdır” sorusuna cevap bulunmaya çalışılmasıdır. Bu çerçevede Türk milleti “akıllı, uyanık, birlik beraberliğe önem veren, iç kavgalardan arınmış, düşmanını çok iyi tanıyan, çalışkan, vatanını seven, basit menfaatler uğruna memleketi terk etmeyen, dilini- kültürünü- töresini koruyan, devletine sadık, kanunlara riayet eden bir yapıya sahip olmalıdır.” Bilge Kağan, bu uyarıları yaparken elbette Türk milletinde bulunan o yıllardaki zaafı da görmüş ve tamir edilmesi gereken noktalara hassaten temas etmiştir.

Geçmişten bu güne Türk toplumunda değerlerin tarihî arka planında şunlar yatmaktadır:

- Türk Töresi
- Türk Milli Kültürü
- Bozkır Geleneği (zor şartlarda yaşama; yardımlaşma; dinamizm vb.)
- Devlet Geleneği
- İmparatorluk Geleneği (Evrensel kültür)
- Saray Kültürü
- Ordu Sistemi (Cesaret, Disiplin, Alplik vs.)
- Halkın Birikimi (Sözlü Gelenek)
- Nüfus Politikası (Çocuk sahibi olma; savaş ve müdafaa için her konuda iyi eğitilmiş genç nüfus yetiştirme)
- İslam Dini
- Tasavvufi Birikim
- Ahilik
- Vakıf Geleneği
- Medreseler- Eğitim Sistemi
- Destanlar
- Atasözleri
- Nasihatnameler
- Siyasetnameler
- Mizahi Birikim (Nasreddin Hoca, Keloğlan, Hacivat-Karagöz)
- Ve diğer...

Türk Tarih ve kültüründe “devlet”, vatandaş için yani toplum için iyi bir örnek oluşturmuştur. Devlet, yetiştirmek istediği ideal reaya (vatandaş, vergi mükellefi) tipini, diğer bir ifade ile iyi insan (yüksek karakterli vatandaş) resmini ortaya koyabilmek için kendisini gerekli tedbirleri almakla mükellef tutmuştur.

Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın emir ve tavsiyesi ile vezir Nizamülmülk tarafından kaleme alınan "Siyasetname" adlı eser böyle bir gaye ile yazılmıştır. Bu eserde yazar, devletin başında bulunan Sultanın, onu temsil eden bütün devlet adamlarının, tüm memurların, askerlerin, işçilerin, esnafın kısacası vatandaşların tamamının nasıl bir kalıpta olması yani hangi değerlere sahip bulunması gerektiği üzerine kafa yormuş ve konu ile ilgili tespitlerde bulunmuştur. Bu bağlamda yazar "Sultan ve kadrosunun Allah korkusu taşıması; Sultanın adalet ve iyi niyeti hâkim kılması; devlet memurlarının işini iyi yapması, bunların sık sık denetlenmesi; hukukçuların, hatiplerin, güvenlik görevlilerinin denetlenmesi; din adamlarının işinin ehli olması; habercilerin, postacıların, casusların, elçilerin sıkı bir eğitimden geçirilmeleri, Sultanın memleket işleri hakkında bilim adamları ve bilirkişilerle toplantı (istişare) yapması; yolsuzluğa karışan devlet adamlarının anında cezalandırılması; işsizlere iş bulunması; ülkede adalet isteyenlerin sayısının en aza indirilmesi" gibi konular üzerine bugün de önemini koruyan ve son derece mühim kabul edilen uyarılarda bulunmuştur. Böylece önce devlet ve onu temsil edenler, halka iyi örnek olacak şekilde yetiştirilmelidirler.

Selçuklularla çağdaş diğer bir Türk hanedanı olan Karahanlılar dönemi devlet adamlarından Yusuf Has Hâcib, Türk ve İslam kültürlerinin bir sentezi olarak meydana koyduğu "Kutadgu Bilig" adlı bir eser kaleme almıştır. O, görüldüğü üzere bu eserine "mutlu olma bilgisi, kutluluk bilgisi, iyi insan olma rehberi" gibi anlamlar içeren bir ad vermiş ve karşılıklı olarak 4 kişiyi temsilî şekilde konuşturmak suretiyle bugünkü anlamda "değerler eğitimi" gerçekleştiren iyi bir eğitimci olduğunu da göstermiştir. Bu temsilî 4 kişi ve temsil ettikleri değerler şunlardır:

- Gün-doğdu : Hükümdar; adalet ve yasayı temsil eder,
- Ay-toldu : Vezir : kutluluk, saadet ve devleti temsil eder,
- Ögdülmüş : Vezirin oğlu; akli ve bilgiyi, yeniliği temsil eder,
- Odgurmuş : Vezirin yakını; vatandaşı, kanaati ve akıbeti temsil eder.

Yusuf Has Hâcib, eserinde devlet adamları ve halkın eğitimi, devlet ile halkın karşılıklı vazifeleri, bilginlerin, askerlerin, esnafın eğitim ve terbiyeleri gibi konuları ele almış; günlük hayatta insanlar nasıl olmalı, iyi vatandaş nasıl olunur, sorularına cevaplar aramıştır. Sonuç olarak o "akla ve bilime önem veren, zekâ sahibi, hoşgörülü, dürüst, mütevazı, cesur, çalışkan, yardımsever, kanaatkâr, sırt tutan, ahlaklı, kanunlara saygılı, yenilik sever vatandaş resmini çizmiştir.

Bu eserlerden çıkan sonuca göre, Türk devlet anlayışında devletin, reaya (vatandaş) tarifi üç ana başlıkta özetlenmiştir. Yani devlet, vatandaşından şu üç şeyi beklemektedir:

- Vatandaş, devletin dostunu dost, düşmanını düşman bilecek; devlete itaat edecek,
- Çağrıldığında askere gidecek; Vatan hizmetinden kaçmayacak,
- Vergisini düzenli olarak ödeyecek.

Vatandaşın da kafasında binlerce yıllık tecrübe sonunda bir devlet imajı oluşmuştur. Türk toplumunda vatandaşın devlet tarifi veya devletten beklediği şeyler üç maddede ele alınabilir:

- Devlet, ülkenin (il=memleket) dış güvenliğini sağlayacak. Halkını dış tehditlere (düşmana) karşı koruyacak,
- Devlet, ülkede iç huzuru sağlayacak; iç ayaklanmalara, terör olaylarına asla fırsat vermeyecek,
- Devlet, vatandaşının karnını doyuracak, sırtını giydirecek. Yani halkını aç açıkta koymayacak, paranın ayarını yüksek tutacak (Yüksek enflasyonun önlenmesi; paranın değerinin korunması; işsizlik oranlarının düşük tutulması).

Görüldüğü gibi devlet vatandaşından ve vatandaş da devletinden çok fazla ayrıntı istememektedir. Temel görevler bellidir, ancak bu temel görevleri iki tarafın da hakkıyla ifa edebilmesi için yüksek vasıflara sahip insan yetiştirmek lüzumu da ortadadır. Bu noktada yine devlete iş düşmektedir. Bugün bazı çevreler tarafından küçük görülmekle veya önemsenmemekle birlikte Türk değerler sisteminin merkezinde devlet geleneği bulunmaktadır.

Büyük Türk hakanı Kanuni Sultan Süleyman'ın "Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi; olmaya devlet cihanda bir nefes sıbhat gibi" mısralarında ifade ettiği sağlıklı olmanın önemi kadar devletin de toplum nezdindeki itibarının altı çizilmiştir. O halde geleneksel Türk devlet felsefesinin en temel düşüncesi veya ideolojisi "sağlıklı, iyi yetişmiş, erdemli, yüksek karakterli" insanlardan oluşan "güçlü, muteber devlet" sahibi olmaktır.

Türklerin İslam dini ile müşerref olmalarıyla birlikte Türk değerler manzumesine yeni ilaveler yapılmıştır. Müslümanlığın kutsal kitabı K. Kerim'de ifadesini bulan iyi insan betimlemeleri, Türk

milletinin insani-ahlaki terbiyesinde zamanla en önemli yol gösterici kabul edilmiştir. Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim'e göre kişi şu değerlere sahip olmalıdır:

- Kişioğlu, yalan söylemez,
- Söz verdiği zaman sözünde durur,
- Adaletten ayrılmaz,
- Teraziyi düzgün tutar,
- Kul hakkı yemez,
- Dedikodu, koğuculuk yapmaz; gıybet etmez,
- Gereksiz yere sesini yükseltmez,
- Yeryüzünde böbürlenerek yürümez,
- Ana babasına karşı "öf" bile demez,
- İzinsiz başkasının evine girmez,
- Komşuluk hakkını gözetir
- Düşünerek hareket eder, akla ve bilime önem verir,
- Yüce yaratıcıya gerekli borçlarını öder,
- İsraf etmez ve lüks düşkünü değildir,
- Cimrilik etmez, cömertlik şiarıdır
- Temizliği sever, temiz giyinir,
- Çevreyi, doğal ortamı korur,
- Irkçılık yapmaz,
- Vatanını ve milletini sever,
- Vatan savunması için askere gider; savaştan kaçmaz,
- Devlet büyüklerine saygılıdır,
- Hakikati söylemekten çekinmez,
- Namusunu korur, başkasının namusuna göz dikmez,
- Kadın, çocuk, yaşlı, yetim, öksüz, yoksul hakkı gözetir,
- Geçmiş toplumların tarihî mirasını araştırır, gerekli dersleri çıkarır
- Ve diğer...

Türkler son bin yıllık tarihlerinde bu değerleri taşıyan insan yetiştirmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Türk toplumunun yine son bin yılda en çok örnek aldığı büyüğü, İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) olmuştur. Hz. Peygamber, bir hırsızlık hadisesi sonunda olayın faili bir kadına verdiği ceza kararını değiştirmesi için ricacı olan ileri gelen kabile mensuplarına "Allah (c.c.)'a yemin ederim ki kızım Fatıma hırsızlık yapsaydı aynı kararı verirdim" şeklinde ifade ettiği kararlılık gösterisi ile çarşıda dolaşırken bir pazarcının önündeki buğday çuvalını eliyle kontrolü sonucunda üstünün kuru ve kaliteli, alt kısmının kalitesiz ve ıslak olduğunu fark etmesi üzerine "Bizi aldatan bizden değildir" uyarısı, İslam'ın ve onun son peygamberinin insani, ahlaki ve hukuki prensiplerini göstermesi bakımından en seçkin örneklerdendir.

TEMEL DEĞERLERİMİZİN TARİHİ ARKA PLANI

1. Adalet- İnsan Hakları- Hukukun Üstünlüğü

Adalet, bir şeyi yerli yerine koymak, yapmak gibi anlamlar içerir. Diğer bir ifade ile adalet, herkesin hakkını gözetmek ve her şeyi hakkı ile yapmaktır. Bu çerçevede Türk ve İslam tarihinin mirası olan temel değerlerden en hassas kısmını "adalet; hukukun üstünlüğü, kamu malına değer ve insan haklarına saygı" gibi başlıklar oluşturmaktadır. İslam tarihi, bu konuda çok çarpıcı örnekler sunmaktadır: Hz. Peygamber'in "Bir saatlik adalet, yetmiş yıllık nafil ibadetten hayırlıdır" hadis-i şerifi ile onun Veda Hutbesi'nde adaletle ilgili sarf ettiği sözleri ve tavsiyeleri bu temel değerlerin önemini dile getirmektedir.

Halife (devlet başkanı) Hz. Ömer'in devlet dairesinde çalışırken şahsi işlerinde ayrı bir şamdan (mum), devlet işlerinde başka bir şamdan kullanması, bir meseleden dolayı çıkarıldığı mahkemede kendisine ayrılmış özel mindere oturmayıp davacı ile birlikte oturması, davacı gibi yemin etmesi hadiseleri ile yine Hz. Ömer'in kölelerine uyguladığı örnek muameleler, değerler kavramıyla ilgili İslam tarihinden ilginç notlar olarak burada zikredilebilir.

Adaletle verilen önem ve hukukun üstünlüğüne dair Türk tarihinden de çarpıcı misaller sunmak mümkündür. Büyük Türk Devleti'nin İslamiyet öncesi temsilcilerinden Hun, Göktürk ve Uygur hanedanlıkları devirlerinde kanun üstünlüğüne hakanların da dâhil herkesin uyması için büyük tedbirler alınmıştır. Gök Tanrı inancına sahip Türk boyları haricindeki diğer kavimlere de aynı yüce Türk adaleti çerçevesinde muamele yapılmıştır. Suç işleyen her kim olursa olsun cezasını görmüştür. Hakanlar bile bu dairenin dışında tutulmamıştır. Bu kural, bazen uygulamada mümkün olamasa da çoğu zaman tatbik edilmiştir. Nitekim eski Türk devlet ve hukuk anlayışına göre Hakanlar şu dört şey (mekanizma/hesap mercii) uymakla, ortaya koyduğu icraatla ilgili hesap vermekle mükellefler:

- Tanrı,
- Kurultay/ Meclis
- Töre/ Yazısız Türk hukuk kaideleri
- Budun/ Millet/ Yönetilen halk.

Aksi takdirde, hanedan mensupları veya halktan bir kısmı (boylar) Hakan'ı tahttan indirme yetkisini kendilerinde görürlerdi. Buna dair Türk tarihinde çok fazla örnek vardır. Büyük Hun hükümdarı Mete, ölümünden az önce oğullarına, kurmaylarına ve çevresine yaptığı son konuşmasında icraatlarını anlatmış ve dolayısıyla halkına hesap vermiştir. Çünkü o tıpkı diğer büyük Türk Hakanları gibi kendisinin Tanrı tarafından kişiğünü adaletle yönetmek için yeryüzünde görevlendirildiğine inanmakta idi. Göktürk hükümdarı Bilge Kağan da, kendi adına diktirdiği kitabesinde icraatı ile ilgili olarak Tanrı'ya, kurultaya ve Türk milletine hesap verme gereği duymuş; ülkesini yani insanları, Töre'yi (hukuku) çiğnemediği yönündeki dile getirmiştir.

Eski Türk hukukunun vazgeçilmez değerler manzumesi içinde Hakanın adil olması başta gelir, yoksa onu kimse dinlemez. "Beyliğin temeli adalettir." "Zor kapıdan girerse Töre bacadan çıkar." Kısacası "Türk ülkesinde zorbalıkla kanun aynı yerde olmaz, olmamalıdır" felsefesi Türk devlet ve toplum hayatında yer edinmiştir.

Büyük Türk Devleti'nin İslâmiyet sonrası ilk temsilcisi ve en mühim hanedanlarından olan Karahanlılar devrinin ünlü Türk düşünürü ve devlet adamı Yusuf Has Hacip'in "Kutadgu Bilig" ile Büyük Selçuklu hanedanı hükümdarlarından Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah'ın vezirliğini yapmış bulunan Nizamülmülk'ün "Siyasetname" adlı eserlerinde, başta hükümdar ve beyler olmak üzere bütün devlet adamlarının, memurların ve vatandaşların adaletten ayrılmamaları, keyfi biçimde hukuku çiğnememeleri gibi konular üzerinde ısrarla durdukları müşahede edilmektedir. Karahanlı ve Selçuklu dönemi bu tarz eserlerde işlenen en belirgin konu, her şeyden üstün tutulan devletin temelini adaletle dayandırılmasıdır. Bu çerçevede Türk hükümdarı;

- Güçlü bir devlet için - güçlü bir orduya,
- Güçlü bir ordu için - zengin bir hazineye,
- Zengin bir hazine için - müreffeh bir halka,
- Müreffeh bir halk için - adaletli bir vergi düzenine,
- Adaletli vergi düzeni için - adil kanunlara,
- Adil kanun hazırlamak için - kadrosuyla birlikte adil bir sultan olmaya ihtiyaç hissedecektir.

Görüldüğü üzere Türk devletinin güçlü, halkının müreffeh olabilmesi için adalet şarttır. Bu adaleti sağlayacak olan öncelikli olarak devletin tepesindeki yöneticilerdir. Bu nedenle Türk ve İslam kültüründe "Küfür üzere devlet olur ancak zulüm üzere devlet olmaz" sloganı ortaya çıkmıştır. Neticede kadrosu da dâhil hukukun üstünlüğü için uğraşan bir idareci, bir değer olarak "adalet" kavramını bütün topluma benimsetmeyi başarabilecektir. Tarih, bu parlak dönemlere her zaman olmasa da çoğu zaman şahit olmuştur. Nitekim Horasan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Kafkasya ve Anadolu gibi çok geniş ve yönetilmesi son derece zor bir coğrafyaya egemen olan Selçuklu sultanları, haftada en az bir gün Divân-ı Mezâlim denilen yüksek mahkemeye başkanlık etmek suretiyle ülkedeki herkese bizzat adalet dağıtmayı kendilerine bir borç bilmişlerdir. Böylece ülkenin her tarafında reaya (vatandaş) adaletin tesisinin en başta gelen garantörü olarak devlet başkanını ve dolayısıyla da onun iş başındaki kadrosunu görmüş olmaktadır. Böylece halk arasında da adaletin tahakkukuna verilen önem, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğüne verilen değer artmış olmaktadır.

Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in, İran'da idari düzenlemelerde bulunduğu sırada karşısına çıkan Baba Tahir Uryanî, "Ey Sultan! Allah, adalet ve iyilik yapılmasını emreder, sen de öyle yap!" dediğinde Tuğrul Bey, yemin ederek adaletten sapmayacağına dair söz vermiştir. Baba Tahir ise bu

söz üzerine sultanın parmağına bir halka (yüzük) geçirerek “Bu halka nasıl senin parmağına geçmişse Allah, cihan egemenliğini dünyada sana ve senin soyundan gelenlere tevdi etmiştir” müjdesini vermiştir. Görüldüğü üzere Selçuklu devlet felsefesinin temelinde adalet yatmaktadır. Adalet varsa dünyaya hükmetme de birlikte gelecektir. Halk da çoğunlukla buna inandığı için idarecilerden hep adalet beklemiş ve kendisi de adaletten ayrılmamaya çalışmıştır.

Selçuklu hanedanının mirasçısı olan ve üç kıtada birkaç asır boyunca at koşturan Osmanlılar devrinde de yüksek adalet anlayışının benimsendiğine dair canlı misaller bulmak hiç de zor değildir. Ertuğrul Gazi'nin Osman Gazi'ye; Osman Gazi'nin Orhan Gazi'ye nasihat ve vasiyetlerinde bu yüksek anlayışın en belirgin izleri görülebilir. Fakat bu hükümdarların torunu olan Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u alıp yeni başkent yaptıktan sonraki uygulamaları arasında adalet gibi yüce bir değer tahakkuku için verdiği mücadele örnekleri kadar insanı etkileyen başka misallere burada sıra gelmesi zor görünmektedir. Şöyle ki Sultan Fatih, fetih sonrasında huzuruna çıkarılan ve Bizans döneminin çarpık uygulamalarından dolayı adaletle olan güvenleri tamamen sarsılmış birkaç papaza Osmanlı ülkesindeki mahkemeleri dolaşmalarını tavsiye etmiş ve adaletin çiğnendiğine dair bir hadiseye veya karara şahit olduklarında derhal kendisine bildirmelerini emretmiştir. Papazlar gerçekten de Anadolu'da değişik yörelere yolculuk yapmışlar ancak mahkemeye intikal eden vakaların azlığı karşısında şaşırılmışlardır. Edirne, Bursa gibi bazı büyük şehirlerde kurulmuş mahkemelerde “Kadı”nın vermiş olduğu kararların ne kadar isabetli ve haktan ayrılmadığını müşahade ettiklerinde ise şaşkınlıkları birkaç kat daha artmıştır. Öyle ki bu Türk mahkemelerinde Bizans tarihinde örneğine az rastlanacak şekilde hâkim(idareci) sınıfın dini veya mezhebinin dışında bir din ve mezhebe inanan bir davacının- davalının lehine karar çıkabilmektedir veya zengin, mevki sahibi bir davalı mahkemeyi kaybedebilmekte, cezaya çarptırılmaktadır.

Bir seferinde Sultan Fatih, İstanbul kadısı Sarı Hızır'ın başkanlık ettiği mahkeme huzurunda sultanlığına, fatihliğine bakılmaksızın mahkeme edilmiş, bir davalı olarak ayakta bekletilmiş, bir top ustasını haksız yere cezalandırdığı noktasında suçu sabit görülerek o da cezaya çarptırılmıştır. Bundan da ilginç olanı Fatih, cesurca ve ondan da öte adilce verdiği bu karardan dolayı Sarı Hızır'ı tebrik etmiş, eğer sultanlık makamında olmasından çekinerek kendisinin lehinde bir karar verecek olsa idi Hızır Kadı'yı idam ettireceğini söylemiş, bunun üzerine Hızır Kadı da sultanın kendi lehine mahkemeye baskı yapması halinde minderinin altında bulundurduğu hançerle sultanı öldürmeyi göze aldığını söylemiştir.

Fatih'in torunu Kanuni Sultan Süleyman'ın “Kanuni” lakabını alacak kadar yeni kanunlar hazırlaması da Osmanlı'nın klasik döneminde adaleti tesis noktasında ne kadar hassasiyet gösterdiğinin bir numunesidir.

Osmanlı idaresinin giderek sarsıldığı ve üç kıtada toprak kaybedildiği yıllarda bazı siyaset ve düşünce adamları, kaleme aldıkları eserlerde devletin çöküşünü öncelikle adalet mekanizmasındaki bozulmalara dayandırmışlardır. Bu bağlamda yeni kanunlar hazırlama yoluna gidilmiştir. Buna rağmen kanun hazırlamadan daha da mühim olarak uygulayıcıların kanunlara riayetinin sağlanması noktasında tedbirler yetersiz kalmıştır.

Osmanlı hanedan idaresinin, Türk devlet sistemini bir türlü yenileyememesi neticesinde sistem çökmüş ancak Türk devleti yeni bir rejim değişikliğiyle yoluna devam etmiştir. 1923 yılından itibaren “Türkiye Cumhuriyeti” adını almış olan Türk Devleti'nin XX. yüzyıldaki kuruluş ve işleyiş mantığı da “Adalet mülkün temelidir” felsefesine dayanmakta idi. Bu felsefenin uygulanışındaki pek çok aksaklığa rağmen XXI. yüzyıl başlarına kadar geçen 90 yıl zarfında “hukukun üstünlüğü, insan hakları, adalet” gibi değerlerin gelişimi ve olgunlaşması da elbette sürmüştür.

2. Disiplin, Cesaret, Tedbir ve Sorumluluk Bilinci, Sebat ve Kararlılık

Türk milleti, tarihin her devrinde ayakta kalmayı, bağımsız yaşamayı başarabilmişse, bunda sahip olduğu bir takım hasletlerin rolünün olduğu aşikârdır. Disiplinli olmak, tedbirli davranmak da iyi hasletlerdendir ve Türklerin özellikle Asya coğrafyasındaki geniş ve uçsuz bucaksız bozkırda sürdürdükleri hayatlarının devamı bakımından vaz geçilmez değerlerdendir. Bozkırda düşmana karşı her zaman uyanık olabilmek, baskın yememek için tedbiri elden bırakmamak; kalabalık sayıda at, koyun ve sığır sürüsünü idare edebilmek, kuraklığa, çetin kış şartlarına, salgın hastalıklara karşı durabilmek; gerektiğinde yer değiştirmek için hızlı hareket etmek, hayatta kalmanın olmazsa olmaz şartlarındandır.

Bu nedenle tarih boyu Türk toplumu, sosyal hayatında erken yatmak, erken kalkmak, az uyumak, çelik bir disipline sahip olmak gibi yüksek değerlere ulaşmayı başarmıştır.

Büyük Hun hükümdarı Mete, ordusunu eğitirken askerlerinin aynı anda ve aynı kararlılıkla Hakanın istediği hedefe ok bırakabilen, binlerce kişiden oluşan disiplinli bir ordu kurabilmiştir. Görevi yerine getirmekte tereddüt gösteren, ağır davranan, emirleri kendi mantığına göre sorgulayan, emirlerden değişik yorumlar çıkarmaya çalışan askerleri ise ordudan uzaklaştırmıştır. Onluk sistemi ortaya çıkararak askerlerini 10 ve katlarına göre sınıflara ayıran, küçük olsun büyük olsun her sınıfa bir komutan veya subay (onbaşı, yüzbaşı, binbaşı, tümenbaşı vb.) tayin eden Mete, ordusundaki atları bile renklerine göre tasnif ettirerek süvarilerine dağıtmış, savaş sırasında ordunun sınıflarını o renkleri dikkate alarak kolay bir şekilde sevk ve idare etmiştir. Bu sayede Mete, Hunlardan on kat fazla nüfusa ve ekonomik birikime sahip olan Çin'i nüfuzu altına almayı başarabilmiştir.

İslamiyet sonrası Büyük Türk Devleti hanedanlarından Karahanlılar ve Selçuklular devirlerinde kaleme alınmış eserlerde de disiplin, kararlılık, sabır, cesaret gibi yüksek hasletlerin önemine işaret edilmiştir. Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler, 1040 yılında Dandanakan Muharebesi'nde Gaznelileri çelik iradeleri, çöl şartlarının zorluklarına karşı sabır ve tahammülleri, disiplinli ve hızlı hareketleri sayesinde mağlup etmeyi başarmışlardır. Disiplin kurallarını yerine getiremeyen, ağır hareket eden, sabırsız davranan Gazneli Mesud'un ordusu ise dağılmıştır. Malazgirt Meydan Muharebesi'nde de Selçuklu sultanı Alp Arslan, aynı hasletlere sahip olması ve mevcudu az olan ordusunu da o doğrultuda hazırlaması sayesinde Bizans ordusunu bozguna uğratmıştır.

Osmanlı hükümdarlarının, ordularının ve dolayısıyla Osmanlı Türk toplumunun üç kıtadaki başarılarının sırları arasında da bu yüksek değerlerin bulunduğu görülmektedir. Sultan Fatih, "Ya ben İstanbul'u alırım, ya İstanbul beni..." demek suretiyle azim ve kararlılığını ortaya koymuştur. Hatta Fatih, devletin en tecrübeli veziri, atalarının birinci derecede değer verdiği devlet adamlarını yetiştiren Çandarlı ailesinden Halil Paşa'yı, kendisini İstanbul'un fethinden vazgeçirmeye çalıştığı için saf dışı bırakmıştır. Fatih, sadece kuru bir kararlılık ve inada sahip olmayıp o, aynı zamanda gerektiği zaman gerektiği yerde lüzumlu tedbirleri de almasını bilmiştir. Rumeli Hisarı'nı yaptırması, büyük toplar döktürmesi, karadan gemiler yürütmesi gibi icraatları onun bu yönünü göstermektedir.

Fatih'in torunu Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında çıktığı Çaldıran Seferi'nde ordusundaki yığın ve kararsız subaylar ile İstanbul'a geri dönmek isteyen askerlerini, bizzat kılıcı elde atını İran istikametine sürmesi ve bu şekilde kararlılığını göstermesi sayesinde yeniden ikna edebilmiş, nihayetinde çok önemli bir zafer kazanmıştır.

XVIII. yüzyılın son günlerinde Türklerle Mısır ve Suriye'de çarpışan Fransız generali Napolyon'un "Türkler öldürülebilir, lakin mağlup edilemezler" sözü, bu devlet adamının diliyle Türk milletinin sebat ve kararlılıkta ulaştığı son noktanın ifade edilmesi bakımından dikkate değerdir. Türk milletinin ölüm kalım mücadelesi verdiği Çanakkale Muharebelerinde, I. Dünya Harbi'nde ve Milli Mücadele safhasında göstermiş olduğu sabır, sebat ve bağımsızlık yolunda göstermiş olduğu kararlı tutumu da burada zikretmek, bizim için bir borçtur

3. Yardımseverlik, Cömertlik, Eli açıklık, Misafirperverlik

Yardımseverlik, cömertlik, misafirperverlik gibi erdemlere de sahip olarak tarihte ün kazanmış olan Türk milletinin, gerek İslamiyet öncesi ve gerekse İslamiyet sonrası dönemlere ait geçmişinde, yukarıda zikri geçen yüksek değerler toplumun geneline damgasını vurmuştur.

Göktürkler dönemine ait Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan, "...Türk milleti için gece uyumadım gündüz oturmadım, fakir milleti bay kıldım, açları doyurdum çıplakları giydirdim..." şeklindeki hitabıyla Büyük Türk Devletinin başındaki kağan sıfatıyla sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak halkının her zaman yanında olduğunu, onların ihtiyaçlarını gidermenin boynuna borç olduğunu dile getirmiştir. Türk devletinin başındaki lider böyle bir politika güttüğünde elbette ki alt kademelerdeki yöneticiler de kendilerini bu politikanın devamlılığını sağlamaya çaba sarf etmek zorunda hissedeceklerdir. Bu şekilde tepeden en alta kadar toplumun bütün katmanlarında yardımlaşma duygusu, ihtiyaç sahiplerine ulaşma tutkusu egemen olacaktır. Gerçi Göktürk ülkesinde hiçbir zaman ihtiyaç sahibi insan eksik olmamış, boylar arası mücadele son bulmamıştır ama esasen böyle bir mükemmellik de dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir devrinde gerçekleşmemiştir. Önemli olan "yardım severlik, kimsesizlere el uzatma, misafire ikram, yoksulu, yolcuyu, hastayı, bakıma muhtacı gözetme" gibi erdemli davranışlara sahip bir toplum inşa etme hedefi peşinde koşabilmektir.

Türk toplumunda tarih boyu “yiğitlik vurmakla, beylik vermekle olur” atasözünün ifade ettiği gibi varlıklı ve mevki sahibi kişilerin çevrelerine faydalı olmaları, yoksullara yardım etmeleri, halk tarafından beklenen ve alkışlanan bir yüce değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı Mahmud’un “Divan”ında;

“Körklüğ tonuğ özinke (Kendin güzel elbiseler giyin),

Tatlığ aşığı ajunka (Çevrendekilere ikramda bulun),

Tutkıl konuğ ağırlığı (Konuk ağırlamadan geri durma),

Yaysın cavin budunka. (Böylece ünün millet arasında yayılsın)” şeklinde Karahanlı dönemi Türkçesiyle nakledilen dörtlükte de “konukseverlik, yardımseverlik, cömertlik, temizlik” gibi aynı anda birkaç yüksek değer Türk toplumundaki önemine dikkat çekilmiştir. Yine aynı müellif, zikri geçen eserinde, “Konuk gelen eve kut (uğur/baht/bereket) gelir” atasözünü de vermekle Türk milletinin en belirgin özelliklerinden biri olan konukseverliğe bir kez daha vurgu yapmıştır. Ancak o diğer taraftan, aynı eserinde “Bir konuk geldiğinde sofraya kuranlar gitti (azaldı), uzaktan bir karartı gördüğünde çadırını toplayıp gidenler kaldı (çoğaldı)” meseliyle de XI. yüzyılda Türk toplumundaki sosyal zaafaların varlığına işaret etmiştir.

Her şeye rağmen Türklerde eve bir konuk geldiğinde ev (çadır) sahibinin, en kıymetli hayvanını konuğu için kurban etmesi veya en sevdiği eşyasını ona hediye etmesi anane halini almış ve son asra kadar bu gelenek yaşatılmıştır. Komşu obanın beyinin elinde bulunan çok kıymetli ve cins bir atı satın almak isteyen beyin, bu maksatla gittiği obada önüne konulan etin bu cins ata ait olduğunu görünce gözyaşlarını tutamayarak hüngür hüngür ağladığına dair anlatılan hikâyeye, eski Türk toplumunda “dünya malına önem vermeme ve konuk ağırlamaya verilen önemi” göstermesi bakımından duygu yüklü bir motiftir.

Selçuklular ve devamındaki Beylikler devrinde Anadolu’da tesis edilen sağlam ve uzun soluklu vakıf sistemi sayesinde Müslüman Türk toplumu “hayırseverlik, yardımseverlik, eli açıklık, dayanışma, paylaşma” gibi güzel hasletlerin en çarpıcı numunelerini ortaya koymuştur. XI-XX. yüzyıllar arasındaki 1000 yıllık dönemde Anadolu’da Erzurum, Erzincan, Ahlat, Divriği, Malatya, Diyarbakır, Hasankeyf, Mardin, Silvan, Urfa, Aksaray, Konya, Kayseri, Sivas, Ankara, Amasya, Tokat, Çankırı, Kastamonu, Kütahya, Beyşehir, Eğirdir, Manisa, Birgi, Tire, Selçuk, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi o devirlerin irili ufaklı kültür şehirlerinde inşa edilmiş imaretler, hastaneler, kervansaraylar, hamamlar, çeşmeler, yollar, medreseler, kütüphaneler, camiler, tekke-zaviyeler, barınma evleri bu seçkin numuneler arasındadır. Bunlardan her biri Anadolu’da ve hatta Yakındoğu’da Türk sosyal dayanışmasının, yardımlaşmasının, bayındırlık anlayışının dev abideleri olarak ve bütün yıpranmışlıklarına rağmen bugün dahi buldukları coğrafyalarda hizmet sunmaya devam etmektedirler.

Burada yeri gelmişken “eli açık, cömert, kardeş, iş erbabı” gibi anlamlar ihtiva eden “Ahi” kelimesinin kısaca ele alınması ve Ahilerin toplum içinde üstlendikleri sosyal fonksiyonlarına dair küçük birkaç örnek sunulması bile, Türk milletinin sahip olduğu yüce değerleri göstermesi bakımından yeterli olacaktır. Ünlü Arap seyyahı İbn Battuta’nın anlattığına göre, Anadolu’yu gezdiği 1330’lu yıllarda uğradığı her kentte karşısına ahiler çıkmış, bu ahilerin adamları onu kendi esnaf zümrelerine ait zaviyelerinde ağırlamışlar, yedirip içirmişler, hamama götürmüşler, hediyeler, atlar, elbiseler hediye etmişler ve cebine harçlık koyarak o vilayetten uğurlamışlardır. Denizli’ye ilk girişinde iki ayrı Ahi grubu tarafından kollarından iki tarafa çekiltilmek suretiyle İbn Battuta’nın bu Ahilerin kendi zaviyelerinde misafir edilmeye zorlanmasını, seyyah, ilgili eserinde ifade ederek şaşkınlığını bizzat dile getirmiştir. Bu nedenle İbn Battuta, Ahiler başta olmak üzere Anadolu’da sakin bütün Türkleri dünyanın en misafirperver ve cömert insanları olarak ilan etmiştir. İbn Battuta’nın gittiği vilayetlerin beyleri de onu mutlaka saraylarına çağırıp aynı şekilde izzet ikram göstermişlerdir.

4. Sevgi-Saygı, Hoşgörü, Merhamet- Bağışlama, Vefa-Dostluk, Alçakgönüllülük

Türk ve İslam tarihinde toplum içinde insani ve ahlaki değerler arasında itibar edilen yukarıdaki başlıkta sıralanmış maddeleri ayrı başlıklar halinde tek tek ele almak bu panelin süresini aşacaktır. Her biri yüksek karakterli insanların riayet edeceği bu değerlerin bir milletin hayatında ne kadar mühim yer kapladığına dair emir ve tavsiye biçimindeki mesajlar, İslâm’ın kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’de ve onun son peygamberi Hz. Muhammed’in hadislerinde yeteri ölçüde yer bulmuştur. “Yeryüzünde

böbürlenerek yürüme...”, “emrolunduğun gibi dosdoğru ol” gibi emir ve uyarılar bu babda kısa ama etkili buyruklardır.

Türk tarihine bakıldığında da gerek töre hükümlerine gerekse İslamî hükümlere olan saygıdan ötürü “hoşgörü, merhamet, tevazu, âlimlere saygı...” gibi değerlerin toplum hayatında yüksek yer bulduğu görülür. Şöyle ki XI-XII. yüzyıllar dünyasının en güçlü sultanları olan Tuğrul Beyler, Alp Arslanlar, Melikşahlar, Sancarlar... mütevazı kimlikleriyle çoğu zaman ilim adamlarının ayağına gitmişler, onları makamlarında ziyaret edip fikirlerinden, bilgilerinden ve dualarından istifade etmişlerdir. Âlime, ilme, bilime ve bilgiye hürmet, Türk sultanlarını dünyanın efendisi yapmıştır. Sultanların anlayışına göre, bir hükümdar sadece ilim adamı için ayağa kalkardı. Halk da idarecilerin bu güzel uygulamalarını takdirle karşılayıp örnek almaya çalışmıştır.

Osmanlı hükümdarları da bu gelenekleri devam ettirmişlerdir. Yavuz’un, Mısır seferi sırasında hocası İbn Kemal’in atının ayağından çamur sıçraması üzerine kirlenen elbisesini bir hatıra olarak saklaması ve hocasının gönlünü alıcı sözler sarf etmesi, onun İbn Kemal nezdinde âlimlere, büyüklere saygı ve hoşgörü anlayışına güzel bir misaldir.

XI. yüzyılda Haçlı Seferleri sırasında Anadolu’dan geçen ve insan olsun hayvan olsun bitki olsun gördükleri bütün canlıları öldüren veya zarar vermeye kalkan Latinlerin katlettikleri Hristiyan Ermenilerin geriye kalmış yaralılarına su veren, onların yaralarını saran, çocuklarına sahip çıkan Selçuklu Türklerinin, kılıcı ustalıklı kullandıkları gibi yaraları sarmada da o ölçüde mahir ve âlicenap bir millet olduklarını yabancı yazarlar itiraf etmişlerdir. Lord Byron, “Kılıcı insafsız bir beceriyle kullanan Türk’ün eli, yendiği düşmanının yarasını sarmakta da ustadır” diyerek bu gerçeği gözler önüne sermiştir.

Bu ve bunun gibi özelliklerinden dolayı Selçuklu sultanı Kılıç Arslan öldüğünde Anadolu’da yaşayan Hristiyanlar, “bizi koruyan babamız öldü” diye yas tutmuşlardır. Müslüman, Hristiyan, Musevi ve hatta farklı mezheplerden bir sürü insan, Türk idaresi ve hoşgörü anlayışı sayesinde bir arada birbirlerine zarar vermeden yaşamışlardır. Camiler ve kiliseler yan yana yapılmış, isteyen istediği gibi ibadetini yapabilmıştır. Ancak bunu yaparken günümüz toplumlarında karşılaşılan yapmacıklık, gösteriş, karşı tarafa şirin görünme ve reklam kokan davranışlardan da uzak durmayı başarmışlardır.

Şair Beşşâr’ın “Her işte arkadaşını tenkit edersen, arkadaşsız kalırsın” meselinden ders almış görünen Türk-İslam toplumunun geçmişinde ufak tefek kusurların görmezden gelindiğine dair de çok çarpıcı mesajlara rast gelinebilmektedir. Yunus Emre’nin “Yaradılanı sev, Yaradan’dan ötürü” dizesi, bu noktada Türk milletinin dünya görüşüne işaret eder. Diğer taraftan Türk milleti, “acımayana acınmaz” kaidesi gereği, kamu zararına olmak üzere iş gören, faaliyet icra eden, zulüm ve katliam yapan, fitne ve kaosa sebep olan kişi ya da güçlere de asla müsamahakâr davranmamış; “affedici” olma özelliğinin yanında “suçluları cezalandırıcı” yani “adaleti hızla temin edici” özelliğinin var olduğunu da cümle âleme göstermesini bilmiştir.

5. Sözünün Eri Olmak, Dürüstlük, Güven, Sadakat

Hz. Muhammed’in, ashtan bir kişi ile ertesi gün buluşmak üzere sözleşmesi ve o kişiyi üç gün üst üste aynı yerde beklemesi ve bu üç gün sonunda verdiği sözü hatırlayarak Hz. Peygamber’ir beklediği yere gelen insana Allah rasülünün bir kızgınlık belirtisi göstermemesi gibi örnek bir davranış, İslam’ın “sözünde durma, sabretme, ufak kusurları bağışlama...” gibi yüksek hasletle: aşılama politikası güttüğüne ve Hz. Muhammed vesilesiyle insanlara vermek istediği terbiyeye dair ibretlik bir hadisedir. Bu davranışları taklit eden milletimiz, aynı örnek tavır ve yaşayışa ulaştığın gösteren bir hayat felsefesi gütmüştür.

“Sözüm senettir”, “söz ağızdan bir kere çıkar” gibi deyim ve atasözlerinde de yer bulduğu gibi Türk-İslam toplumunda sözünün eri olmak yani verdiği sözde durmak en yüksek değerlerden biri idi. Bu şekilde bir Türk, çevresindekilerin kendisine güvenmesini sağlar; dürüst, mert biri olduğunu ispa ederdi. Türgeş hükümdarı Hakan’ın, bir savaş öncesinde kendisini İslam’a davet eden Emevî komutan ile olan karşılıklı sohbeti esnasında ona, Türgeş toplumu içinde yalan söyleyen, sözünde durmayan koğuculuk yapan, zina eden kimselere uyguladıkları sert cezalardan bahsetmesi, VIII. yüzyılda İslam’ı girmeye ramak kaldığı yıllardaki Türk milletinin insani ve ahlaki değerlerini tanımamız bakımından kayda değerdir.

Abdülkadir Geylanî'nin "her ne olursa olsun sakın kimseye yalan söyleme" diyerek kendisinden söz alan annesinin hatırına yolda karşılaştığı eşkıyaya, üzerindeki altınların yerini söylemesi ve nihayetinde eşkıya başının takdirini kazanarak altınları kendisine iade edilip salıverilmesi şeklinde anlatılan menkıbe, İslam toplumunun yüksek değerler manzumesinin en seçkin timsalinden biri olmuştur. Böyle insanların oluşturduğu bir toplumda elbette ki hayat standartları da yüksek olacak ve kişiler kaygan bir zemin yerine sağlam bir zeminde insani, ticari, sosyal faaliyetlerini kolay icra edebileceklerdir.

6. Din, Vicdan ve Fikir Hürriyeti, Özel Mülkiyet ve Eşitlik Hakkı

Yukarıda da zikri geçtiği üzere tarihi boyunca Müslüman cemiyeti içinde farklı dinlerden insanlar bir arada yaşıyor, ibadetini özgürce yapıyor ve fikirlerini de serbestçe söyleyebiliyordu. Buna dair elimizdeki örnekleri burada vermeye kalkarsak, konu ile ilgili hacimli bir kitap ortaya çıkabilir. Türklerde din hürriyetine verilen değeri göstermesi bakımından Fatih Sultan Mehmed devrinden bir örnek verilirse zannederiz yeterli olacaktır. Şöyle ki, ülkesi işgal tehlikesi altında bulunan Sırp kralı Brankoviç, Macar kralı Hunyad'a "bizi yönetmenizi kabul edersek, dinimize (Ortodoksluğumuza) müdahale edecek misiniz?" diye soran bir mektup gönderdiğinde, Hunyad "ülkenizin her tarafına Katolik kiliseleri açtıracağım, sizi hak mezhebe sokacağım" şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Brankoviç, aynı soruyu içeren bir diğer mektubu Sultan Fatih'e iletmesi üzerine Fatih, Sırp kralına "Türk idaresini kabul ettiğiniz takdirde dininizin gereğini istediğiniz gibi yerine getirebilirsiniz" taahhüdünü içeren bir cevap göndermiştir. Esasen İstanbul muhasarasının yapıldığı günlerde de bu şehirde yaşayan Ortodoks Hristiyan halkın ileri gelen bazı temsilcileri, "İstanbul'da Latin külahı (yönetimi) görmektense Türk sarığı (hoşgörülü yönetimi) görmeyi yeğleriz" demek suretiyle Türklerin din ve vicdan hürriyetinin icrasında ne kadar hassas olduklarına işaret etmektedir.

İslam toplumunda kişiler, ister kadın ister erkek olsun, çekinmeden fikirlerini söyleyebilecek veya savunabilecek medeni cesarete sahip bulunmakta idiler. Halife Hz. Ömer bir gün, maddi durumları gittikçe iyileşen Müslüman erkeklerin kadınlarına verdikleri "Mehir" miktarının arttığını müşahade etmiş ve konu hakkında sınırlama getirmişti. Bunu duyan kadınlar Hz. Ömer'e çıkarak itiraz etmişler ve "Bunu nasıl yaparsın Ey Ömer! Allah'ın emri var, sen hakkımızı nasıl sınırlarsın!" demek suretiyle mesele hakkındaki fikirlerini özgürce söylemişlerdir. Hz. Ömer ise "Kadınlar doğru söyledi, Ömer yanıldı, zaten herkes Ömer'den daha iyi biliyor" diyerek onların fikirlerine saygı göstermiş ve aynı zamanda mütevazı Hz. Ömer'i de bir kez daha sahneye çıkarmıştır.

Günümüzde kadınların fikirlerini açıkça söylemeleri ve haklarını savunmaları sırasında karşılaştıkları güçlükler göz önünde bulundurulursa, İslam'ın ilk yıllarındaki bu fikir beyan etme ve hak arama hürriyetinin geniş sınırları elbette dikkati çekecektir.

Özel mülkiyet hakkının da son derece geliştiğini gördüğümüz İslam toplumunda bir şehrin en merkezî ve en işlek yerine yaptırılacak olan devasa bir caminin yapımında bile şahsın hususi tasarrufunda bulunan arazi veya emlake el konulamayacağına dair halk rivayetlerinin yaygınlığı şayanı dikkattir. Mescid inşası sırasında Hz. Ömer'e bir kadının itiraz ederek emlakini vermek istememesi; Osmanlılar zamanında İstanbul'da Nuru Osmaniye Camiinin inşası sırasında ise Sultan I. Mahmud'un hükümdarlık otoritesini kullanarak, caminin inşa edileceği yerdeki bir emlakın değerini ödeyip istimlak etmeye çalışması ancak muvaffak olamaması, Türk ve İslam toplumunda özel mülkiyet hakkına olan saygıyı ifade etmesi bakımından iki ayrı örnek olarak karşımıza çıkar.

Türk- İslam tarihinin, kişilerin temel hak ve özgürlüklerine verilen değer bakımından başka toplumların tarihine göre, çok daha fazla malzeme barındırdığını burada belirtmek gerekir. Her şeyden önce İslam, kölelere bile eşitlik getirmiş, siyahı beyaza kardeş yapmıştır. Kastamonu'da İsmail Bey İmaretinin vakfiyesi incelendiğinde her yıl vakıf gelirlerinden bir miktar payın, kölelerin azat edilmesine ayrıldığı görülür. Köleleri özgür ve eşit haklara sahip insanlar olarak topluma kazandırmaya çalışan Türk milleti hakkında Baron de Tot, "Biz Avrupalılar para biriktirmek için köle satın alırız, Türkler ise köle azat etmek için para biriktirirler" demek suretiyle Türklerin değer yargılarının batıdan farklı olduğuna temas etmiştir.

7. Müslüman-Türk Seciyesi

Bugün bizi biz yapan değerlerimiz arasındaki yerini muhafaza eden "nezaket, tevazu, ağırbaşlılık, dile hâkimiyet, kanaatkârlık, temizlik, güler yüzlülük, tokalaşmak, selamlaşmak, hediyeleşmek, yakınları- hastaları ziyaret etmek, dargın durmamak, üstün vakar ve haysiyet anlayışı,

zayıfın yanında olma, vatan sevgisi ve birlik ruhu” gibi iyi hasletler, Türk milletinin geçmişten bu güne tarihî yolculuğunda onu yücelten değerler içindeki yerini her zaman muhafaza etmiştir.

Yukarıda yeri geldiği yerlerde Bilge Kağan, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hâcib, Nizamülmülk gibi devlet ve fikir adamlarının ağızından ve kaleminden Türk milletinin sahip olması gereken “temel değerler”e dair örnekler verilmişti. Şimdi de bunlara ilaveten Türk milleti için yüce bir örnek karakter kabul edilen ünlü Türk destan ve hikâyeye kahramanı Dede Korkud’un kendi hayat felsefesi üzerinden “Türk seciyesi” hakkında tespitleri sıralayalım:

Dede Korkud bilgedir, danışmandır, babacandır, ad koyucudur, buluş sahibidir. Psikologdur, hakemdir, hâkimdir, âdildir. Ozandır, erendir, her türlü bilgiyi derendir. Gençlerin sırdaşı, gönül yaralarını sarıcı, geleceği okuyucudur. O hem veli hem alptir, saygı duyulan biridir. O, dini istismar etmez, kimseyi birbirine düşürmez. Adaletten ayrılmaz, adam kayırmaz, doğru bildiğini söylemekten çekinmez. Bütün sözleri topluma yön vericidir, bu günün ifadesi ile “değerler eğitimi”ni hedefler. Ona göre;

- Allah Allah demeyince işler düzelmez,
- Tanrı vermeyince er zengin olmaz,
- Er malına kıymayınca adı çıkmaz,
- Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez,
- Ölen adam dirilmez,
- Bir yiğidin karadağ tepesince malı olsa, yığsa; nasibinden fazlasını yiyemez,
- Külden tepecik olmaz,
- Lapa lapa kar yağsa, yaza kalmaz,
- Büyüklük taslayanı Tanrı sevmez,
- Kız anadan görmeyince öğüt almaz,
- Oğul babadan görmeyince sofraya çekmez,
- Konuğu gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi,
- Yalan söz bu dünyada olmasın daha iyi.

Kısacası Dede Korkud’un şahsında ve onun çevresinde oluşmuş hikâyelerde, eski Türk değerleri, meziyet ve ahlakı yatar. Bu hikâyeler, Türk gençlerine cesaret aşılar; kendine öz güven kazandırır. Yiğitlik, sözünde durma, kara-koca arası sevgi saygı, güzellik, estetik, bağışlama, vakar ve haysiyet örnekleri sunar.

Dede Korkud hikâyelerinde Türk kızları elma yanaklı, badem ağızlı, ince belli, uzun saçlı, karakaşlı, endamlı, kırılğan, duygusaldır ama bu kızlar iyi at biner, ok atar, savaşa katılır, kocasını düşman elinden kurtaracak kadar cesur ve iş bilirdir. İffetine düşkündür. Çocukları ve kocası için canını feda eden ideal Türk kadın karakteri hikâyelere fazlasıyla yansıtılmıştır.

Dede Korkud, Türk kadını ile ilgili karakter/ değerler tahlili yaparken 4 farklı kadın karakterine yer vermiştir. Buna göre;

Evin direği: Yazıdan yabandan eve bir konuk gelse, yedirir içirir, ağırılar ve uğurlar. Kocasını utandırmaz. Bu, Ayşe- Fatma soyundandır, onun bebekleri büyüsün.

Solduran sop: sabahleyin yerinden kalkar, elini yüzünü yumaz. Dokuz bazlama ile bir güvlek yoğurt götürür (yer), Sonra eli böğründe olduğu halde “bu evi yıkılası kocaya varalıdan beri karnım doymadı, yüzüm gülmedi. Ayağım başmak (pabuç), başım yaşmak görmedi” der. Onun gibisinin bebekleri büyümesin.

Dolduran top: Kuşluk vakti uyanır, obanın bir ucundan öbür ucuna dolaşır. Dedi kodu yapar, kapı dinler. Öğlene kadar gezer, eve döner...

Bayağı kadın: Ne kadar dersen bayağıdır. Konuk gelince bağırır, “un yok, elek yok...” kocanın başının etini yer. Tanrı sizi ondan saklasın.

Dede Korkud hikâyelerinde delikanlılar, ala gözlü, kurt bilekli, aslan duruşludur. Erdemli, hünerli, töreye bağlıdır. Hukuku çiğnemezler. Adlarını kendileri alırlar. Eli açık, gözü pektirler. Sevinç ve üzüntülerini saklamazlar. Doğaldırlar, içten pazarlıklı değillerdir. Duygusaldırlar, korkusuzdurlar ama bu iki haslet bedenlerinde çelişmez. Ak saçlı ihtiyar olduklarında bile evine, ocağına, yurduna, çocuk çocuğuna düşkünlük ve ilgileri devam eder.

Değerler eğitimi bakımından Dede Korkud hikâyelerinden çıkarılması gereken diğer bir sonuç da, bileğinin ve aklının gücüyle başarıya ulaşan fert mutlaka takdir edilir ve ödüllendirilir. Boğaç Han

hikâyesinde adı olmayan çocuk, arkadaşlarını bir boğanın hışmından kurtardığı için “ad” alacak kapasitede görülmüş ve Dede Korkud tarafından kendisine “Boğaç” adı verilmiştir. Burada verilmek istenen mesaj, “Türk toplumunda insanlar, içi boş unvanlara tenezzül etmemelidirler. Başarılı isen, topluma faydalı isen toplum zaten seni takdir eder ve gereken değeri verir...” şeklinde algılanmalıdır.

Oğuz Kağan Destanı’nda da topluma benzer mesajlar verilmiştir. Bu destanda işlenen temalardan biri “bir başarı gösteren ödüllendirilir; aklını kullanan, kamu adına iş gören; bilimsel, toplumsal ve askeri buluşlar gerçekleştiren takdir edilir, yüceltilir. Yücelmek, takdir toplamak için yaltaklanmaya, kayrılmaya gerek yoktur.” şeklinde tarif edilebilir. Nitekim destana göre Oğuz Kağan, İtil seferinden dönerken ganimetleri nehirden geçirmek için Uluğ Ordu Bey adlı bir subayı, ağaçtan sal (gemi) yapar. Bunun üzerine Oğuz Kağan ona “Kıpçak” adını verir, ödüllendirir. Çünkü o bir buluş yapmış, bir problemi çözmüştür. Yine Oğuz Kağan, atını karlı dağlardan bulup getirene “Karluk”, bir kale fethedene “Kalaç” adlarını vererek onları taltif etmiştir. Tekerlekli bir araba icat edene ise “Kanglı” adını vererek gönlünü almıştır. Bu örnekler bakıldığında Oğuz Kağan Destanı’nda da bir şekilde “değerler eğitimi” hedeflenmiş; destanı dinleyecek olan o günün ve geleceğin Türk nesilleri buluş yapmaları, iş görmeleri, üretken olmaları, akıllarını kullanmaları için motive edilmişlerdir.

Yine bu destanda sık sık birlik beraberlik, iş birliği, dayanışma, barış, kardeşlik mesajlarına rast gelinir. Oğuz Kağan’ın, ölümüne yakın oğullarını toplayarak onlara bir demet ok vermesi ve bunları kırmalarını istemesinin mantığının altında bu anlayış sezilir. O, çocukları vasıtasıyla Türk milletine “bir ok kırılır yok olur, ama bir demet oku kimse eliyle kıramaz. Sizler de bir arada olursanız sizi kimse kıramaz, yok edemez” uyarı ve tavsiyesinde bulunmuştur.

Görüldüğü üzere Türk destanlarında karşılaştığımız değer yargılarımız bellidir ve bunlar bugün de değişmemiştir. Her milletin destanları da bu şekilde ele alınabilir. Mesela Yunan destanlarındaki işlenen değerler farklıdır. Bu destanlar da kendi milletine hitap etmektedir: “yasak aşk, aşırı cinsellik, büyü, sihir, yalancılık, kin, kıskançlık, savaş tanrılarının dünyayı karıştırmaları, fahişelik, arkadan kuyu kazma, olağan üstü olağanüstülükler” bu destanların ana temaları arasındadır ve bunlar Müslüman Türk milletinin değer yargılarına geçmişte ve halen bugün dahi pek uymaz.

Konumuza geri dönersek, Dede Korkud hikâyelerinin oluştuğu dönem üzerinden asırlar geçmiş ve Anadolu’da Osmanlı rüzgârının yavaş esmeye başladığı son yüzyıllarda gerek Kafkas kartalı Şeyh Şamil’in ve gerekse Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa’nın, Rus çarlığı eline esir düştüklerinde sergiledikleri vakur davranış, zor durumda olmalarına rağmen Ruslardan hiçbir şey istememeleri, onlara asla yalvarmamaları, son dönem Müslüman Türk’ünün üstün vakar ve haysiyet anlayışına ne de güzel şahitlik etmektedir.

İngiliz asilzadesi ve şairi Lord Byron, “Türklerde yalancılık, cinayet ve hilekârlık yoktur” derken; XVII. yüzyılın Fransız seyyahı Thevenot ise “Bir Türk’e pahalı bir şey satmak isteyen ya dövülür, ya da mahkemeye çıkarılır” sözleriyle Osmanlı devri Türk toplumunun hangi değer yargıları noktasında hassas davrandığına dair doğru ve çarpıcı tespitlerde bulunmuşlardır.

8. Ahiliğin Bünyesinde Anadolu’da Geçmişten Bugüne Taşınan Değerlerimiz

Sosyal, ekonomik, ahlaki ve nizami bir sistem olan Ahilik, yüksek değerler üzerine kurulmuştur. Ahi babalarının yönetim anlayışı, bunlara bağlı dervişlerin hizmet felsefesi, bunların kurduğu tekke ve zaviyeler ile ahi esnaf birimlerinin çalışma biçimleri incelendiğinde bu yüksek değerlerin uzun bir liste oluşturduğu hemen fark edilecektir.

Ahi ve ona bağlı fityan yani gençlerde görülen ve görülmesi gereken özellikler, kurallar esasen 124 tane olarak tespit edilmiştir. Bunlardan 6 tanesi temel şart olarak kabul edilir.

Bu şartlardan 3’ü açıktır ve cömertlik, misafirperverlikle ilgilidir:

- Elini açık tut
- Kapını açık tut
- Sofranı açık tut.

Diğer 3’ü ise kapalıdır ve daha çok muaşeret kuralları ile ilgilidir:

- Dilini bağlı tut,
- Gözünü bağlı tut,
- Belini bağlı tut.

Ahilik kuralları özet olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Cömertlik, eli açıklık,

- Kardeşlik, dostluk,
- Paylaşma, yardımseverlik, dayanışma,
- Konukseverlik,
- Cesaret,
- Emre itaat, kanunlara riayet, büyüklere saygı,
- Küçükleri sevmek, zayıfları kollamak,
- Güler yüzlülük, tatlı dillilik,
- Dürüstlük, doğruluk,
- Sözünde durmak,
- Adaletten ayrılmamak, ayırım yapmamak
- Tevazu, alçak gönüllülük,
- Küçükleri sevmek, zayıfları korumak,
- Hataları yüze vurmamak,
- Sır saklamak, boş konuşmamak, dedi kodu yapmamak,
- Anaya, ataya hürmet göstermek,
- Komşusuyla iyi geçinmek,
- Akraba ve dost ziyaretinde bulunmak,
- İşinde ustalık, iyi mal üretimi,
- Çırak yetiştirmek,
- Temizliğe önem vermek, hamam yakmak,
- Harama el uzatmamak,
- Zinadan uzak durmak,
- Çalışkanlık, işine erken başlamak,
- Haksız rekabete girmemek,
- Yeniliklere açıklık,
- Töre (hukuka) uymak,
- İbadetini aksatmamak ve gizli yapmak,
- Yüksek ahlaki değerlere sahip olmak,
- Halka hizmet etmeyi gaye edinmek,
- Ve diğer...

9. Yabancıların Gözüyle Yüksek Türk Karakteri/ Meziyeti

Tarih boyu yabancı milletler, Türkler hakkında olumlu ve olumsuz görüşler beyan etmişler, yerli ve yersiz tespitlerde bulunmuşlardır. Şimdi konumuz icabı bunlardan müspet olan görüş ve sözlerden birkaç misal verelim:

- Abbasi devri şair ve yazarı El-Câhiz'in eseri Fezâilü'l-Etrâk'ten (IX. yy.): "Türkler, hiçbir faziletin ve şerefın ulaşamayacağı yüksek karakterleri dolayısıyla diğer milletlere üstün oldular... Türkler, yaltaklanma, yaldızlı sözler, münafıklık, kovuculuk, yapmacıklık, yerme, riya, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenalık, bid'at nedir bilmezler. Kötü fikirler onları bozmamıştır. Hile ile başkalarının malını helal saymazlar... Türklerin en büyük kusuru vatanlarına aşırı düşkünlükleri, zafer sevincini fazla yaşamaları, enerjilerinin kaybolmaması için memleket memleket dolaşmaları ve kahramanlığa düşkün olmalarıdır... Türklerin kadınları da erkekleri gibi meziyet sahibidir."
- Hz. Abbas'ın torunu Muhammed b. Ali (Cahiz'den naklen): (Emevilerin son günlerinde çevresinde toplanan yandaşlarına) "siz doğudan şaşmayın. Orada kötü fikirlerin bozmadığı kimseden korkmayan kahraman yürekli (Türkler) vardır. Kalabalık nüfusları, cesaretleri, teçhizat ve teşkilatları yerindedir (onların desteğini mutlaka sağlayın)."
- Abbasi kumandanı Humeyd El-Tûsî: "Türk, hızlı yürüyüşe, devamlı yolculuğa, uzun gece yürüyüşlerine ve memleketler gezmeye en dayanıklı millettir. Türk'ün ikisi yüzünde ikisi de kafasının arkasında dört gözü vardır. Türk, hem çoban, hem seyis, hem cambaz, hem baytar, hem süvaridir... Kısacası Türk, başlı başına bir millettir."
- Yezid b. Mezyed, Harun Reşid'in valisi: "Türk'ün atının sırtında ağırlığı, yerde yürürken pırtıtısı yoktur. Yemin ederim ki Türk, eli kolu bağlı bir kuyuya atılsa, mutlaka bir çaresini bulup kurtulur (becerikliliği ve iş bilirliliği sayesinde)."

- Sumaha b. Aşras: “Türk, ancak korkulması gerekenden korkar. Olmayacak şeye bel bağlamaz, netice çıkmayacak olana zaman harcamaz (realist ve akılcıdır). Her işini kendisi yapar, kimseye yük olmaz (iş bilirdir). İçi dışı gibidir.”
- Kuteybe b. Müslim, Abbasilerin Horasan valisi: “Vallahi Türkler, (gurbette iken) vatanlarına yabanda bağlı develerden daha fazla hasret duyarlar... Bir yerde uzun süre beklemek Türk’e ağır gelir. Türk’ün bünyesi hareket üzerine kurulmuştur.” Not: Bu söz, Osman Gazi’nin, evlatlarına söylediği “Oturak olmayın (hantallaşmayın). Devlet, Yürüklük ve Türkmenlik edenlerindir (hareket halinde olanlarıdır).” sözüne ne kadar da benziyor.
- Avusturya sefiri O. G. de Busbecq’in mektuplarından (XVI. yy.): Türkler obur değillerdir, gayet az yerler... Türklerin yiyecek içecek masrafları çok azdır... Kıyafete de çok az para harcarlar... Devlet adamları şahsi kabiliyetleri ve liyakatleri sayesinde buldukları mevkilere gelirler. Filancanın soyundan geldiği için kimseye mevki verilmez... Türkler hanlarda yerde buldukları kâğıtları duvar köşelerine koyarak bu kâğıtları yeniden kullanıma sunarlar... Türkler, hayvanları aşırı severler ve korurlar... İşte bu yüzden Türkler her işte başarılıdırlar. İşte bu yüzden onlar toprak genişletiyorlar ve bize üstünler.”
- Polonyalı Simeon Seyahatnamesinden (1608): “Türkler, o kadar hayır sahibidirler ki her sokak başında bir çeşme yaptırmışlardır.” Not: Eski Kastamonu sokaklarında mesela Honsalar veya İsmail Bey mahallelerinde dolaşıldığında Simeon’un sözleri daha iyi anlaşılır.
- Fransız müellifi Motray’ın hatıratından (XVIII. yy.): “Türk dükkânlarında hiçbir zaman param kaybolmamıştır. Ne zaman bir şey unutsam, dükkâncılar arkamdan adam koşturmuşlar, paramı iade etmişlerdir...”
- Napolyon Bonapart: “...Türkler, öldürülebilir fakat mağlup edilemezler...”
- Antoine Laurent Castellan, Türklerle ilgili eserinden (1811): “Türkler, ihtiyarlara, kadınlara, çocuklara saygı ve sevgi gösterirler... Hayvanlara bile iyilik ederler. Bir Türk meskeni inşa edilirken güvercinlere ve diğer hayvanlara su içmeleri için yalıklar konulur...”
- Fransız doktrör A. Brayer: İstanbul’la ilgili seyahatnamesinden (1836) “Türklerde kibir âdeta bilinmez. Resmî alaylarda bile protokol subayları, ‘büyüklenme padişahım, senden büyük Allah var’ diye bağırır. Bu, çok eski bir Türk âdetidir. Türkler, alçak gönüllü ve mütevazıdır. Gururları biz Hristiyanlara karşıdır... Türklerde yıkanma işi hayrete değerlidir. Paris’te çok az banyo vardır. Londra, Berlin, Viyana gibi büyük şehirlerde bile banyo meçhuldür. Bugün bile (XIX. yy.) bir Avrupalı, en fakir Türk köylüsü kadar temiz olamaz...” Not: Günümüzde Türkiye’de, “Avrupa’nın seviyesine çıkmak için çok şey lazım” demeyi artık bırakmalıyız. “Eski değerlerimizi yeniden kazanmak için çok çalışmak lazım” demeliyiz.
- Elisee Recus’un hatıratından (XIX. yy.): “Türklerle Rumların karışık olarak yaşadığı köylerde bir evin hangi tarafa ait olduğunu kolayca anlayabilirsiniz. Eğer evin bacasında leylekler yuva yapmışsa, bilin ki o ev bir Türk evidir.” Not: Osmanlılar zamanında Bursa’da Gurebâhâne-i Laklakân (Leylek Vakıf Hastanesi) olduğunu hatırlatalım.

Yukarıdaki görüş ve sözlere ilaveten daha pek çok şey burada zikredilebilir, ancak bu konuyu uzatmaktan öte bir işe yaramayacaktır. XX. yüzyıl Türkiye’sinde bazı devlet ve fikir adamları değerlerimizi “Türklük gurur ve şuuru, İslam ahlak ve fazileti” veciz sözleriyle dile getirmişlerdir. Günümüzde de bu ve buna benzer sözlerle karşılaşabiliriz. Hatta modern çağın gereği olarak gösterilen ve temel değerlerimize ters düşen kavramlarla da karşılaşılmasına şaşırılmaması gerekir. Bu bağlamda geçmişte ve bugün değerimiz olarak görülen “dürüstlük”, “alçakgönüllülük”, “vatan sevgisi” “vatani göreve koşma” gibi hasletler gelecekte rafa kaldırılabilir.

Her şeye rağmen Atatürk’ün de ifade ettiği gibi Yüce Türk milletinin mayasında olan yüksek karakter ve “muhtaç olduğu kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur.” Aklın yolu birdir. Dolayısıyla bir milleti ayakta tutan temel değerlerden kolay kolay vazgeçmek mümkün değildir. Yenilik yapma, hızla değişme peşinde koşanlar, başkalarına özenenler, köklerinden uzaklaşarak bunu yaparlarsa topraktan beslenemeyen köksüz ağaç misali kuruma tehlikesi yaşarlar. Sadece geçmişle avunanlar da yeni besinlerden mahrum kalacakları için benzer bir akıbetle karşılaşılır. Bu nedenlerle her şeyde olduğu gibi bu konuda da orta yolu takip etmek ve maddi manevi kültürümüzle çağdaş fikir ve gelişmeleri harmanlarken iyi bir denge kurmak mecburiyetinde olduğumuzu unutmamalıyız.

KAYNAKÇA

- Busbecq, O. G.: Türkiye'yi Böyle Gördüm, Çev. M. F. Topaloğlu, 2004.
- Genç, Reşat: Karahanlı Devlet Teşkilatı, TTK Yay., Ankara,2002.
- Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, T.K.A.E. Yay., Ankara,1997.
- Gökyay, O. Şaik: Dedem Korkut'un Kitabı, İstanbul,1973.
- İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,2000.
- Kafesoğlu, İ.: Türk Milli Kültürü, Ötüken Yay., 22. Baskı, İstanbul,2002.
- Kandemir, Y.: Örneklerle İslam Ahlakı, Nesil Yayınları, 2003.
- Kaşgarlı Mahmud: Divanü Lûgat-it-Türk, C.I-IV, Çev. Besim Atalay, TDK. Yay., 3. Baskı, Ankara,1992.
- Keskiöglu, Osman: "Bazı Yönleriyle Vakıflar" VD., C.X.
- Köksal, Mustafa: Ahilik Kültürünün Dünü ve Bugünü, 3. Baskı, Kırşehir Belediye Yayını, Kırşehir,2007.
- Köprülü, M. Fuad: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB. Yay., Ankara,1991.
- Köymen, M. Altay: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III.- Alp Arslan ve Zamanı, TTK, Ankara, 1992.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Haz. H. Karaman ve bşk., Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Orkun, H. Namık: Eski Türk Yazıtları, TDK. Yay., Ankara,1987.
- Ögel, Bahaeddin: Türk Kültür Tarihine Giriş, Ankara,1991, C.I-VI.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet: XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,2002.
- Sepetçioğlu, M. N.: Karşılaştırmalı Türk Destanları, İstanbul,1988
- Sümer, Faruk: Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanları, TDAV, 5. Baskı, İstanbul,1999.
- Şeker, Mehmet: İbn Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara,1993.
- Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı, Ötüken Neşriyat, İstanbul,2006.
- Turan, Osman: Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Boğaziçi Yay., 4. Baskı, İstanbul,1993.
- Turan, Osman: Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- Selçuklular ve İslâmiyet, Boğaziçi Yay. İstanbul,1993.
- Yakupoğlu, Cevdet: Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar, 1. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara,2009.
- Yediyıldız, Bahaeddin: "Vakıf" Mad., İA., (İstanbul,1988), C.XIII, s.153-172.